

ԳՈՒՆԱՆՈՒՆԵՐՈՎ ԿԱԶՄՎԱԾ ՏԵՂԱՆՈՒՆԵՐ ԻՍՖԱՀԱՆԻ ՆԱՀԱՆԳՈՒՄ

ԷԼԱՀԵ ԹԱՂՎԱԵԻ

Գունանունները կազմում են տեղանվանահիմքերի առանձին իմաստային դաշտ: Սովորաբար գունանունները տեղանուններ են դառնում միջնորդավորված, այսինքն՝ տվյալ տարածքը, լեռը կամ գետը նմանեցվում են որևէ առարկայի, որն էլ իր հերթին ասոցացվում է որևէ գույնի հետ՝ այդպիսով ստանալով տվյալ գունանունը:

Իսֆահան նահանգի տեղանվանական համակարգում հիմնական տարածում ունեն հետևյալ գունանունները՝ *siyāh* «սև», *sefid* «սպիտակ», *sorx* «կարմիր», *zard* «դեղին», *xākestārī* «մոխրագույն», *sabz* «կանաչ», *golgūn* «վարդագույն», *ātešin* «բոսորագույն», օր.¹ *Siyāh-Kalak, Sang-e Sefid, Sorxī, Bāy-Sorx, Zarīn Šahr, Sabzābād* և այլն: Այս անվանումներում հաճախադեպ գործածությունն ունի սպիտակ գույնի անվանումը, որ խորհրդանշում է մաքրություն:

Բանայի բաներ – Իրան, Իսֆահան, տեղանուն, տեղանվանահիմք, իմաստ:

Իսֆահանի տեղանվանահամակարգում տեղանվանահիմք կարող են դառնալ հետևյալ հիմնային գունանունները՝ *siyāh* «սև», *sefid* «սպիտակ», *sorx* «կարմիր», *zard* «դեղին», *xākestārī* «մոխրագույն», *sabz* «կանաչ», *golgūn* «վարդագույն», *ātešin* «բոսորագույն»: Ընդ որում, նշենք, որ բառակազմության տեսակետից գունանունները հիմնականում կազմում են բարդ-հարադրավոր տեղանուններ և միայն քիչ դեպքերում կազմության մեջ են մտնում տեղանվանակերտ ձևայինների հետ: Մեր ուսումնասիրած տարածքում՝ Իրանի Իսֆահան նահանգում, առանձնանում են հետևյալ գունանուն տեղանվանահիմքերը՝

1. *siyāh* «սև»¹ - ավ. *Sāma-*, *syāva-*, մ. պ. *siyā*, պրթն. *syāw(ag)* < **syāva-*, այս գունանուն տեղանվանահիմքը բնականումներում ունի հետևյալ երկու իմաստային լիցքերը. ա) այն խորհրդանշում է ծառաշատ, անտառաշատ, այգեշատ բնական պայման, բ) գունանունը կարող է փոխանցված լինել մոտակա գետանունից, որի անվանադրումը հիմնականում կապված է տղմոտ, սև ջուր ունենալու հետ: Իսֆահանում «սև» գունանունը հանդիպում է հետևյալ տեղանուններում.

¹ Այս գունանունը Իրանի, նաև՝ Հայաստանի, բնականումներում, գետանուններում ու լեռնանուններում ամենատարածված գունանունն է:

Siyāh-Kalak – այս բնականունը գտնվում է Իսֆահան նահանգի Սամիրոմ շահրեստանի Կենտրոնական շրջանի Վարդաշտ դեհեստանում: Այս գյուղը 2009 թ. ուներ ընդամենը 36 բնակիչ, 10 ընտանիք: Տեղանունը նշանակում է «սև ամրոց/բերդ», որի անվանումը կապված է, ըստ ամենայնի, անտառներով շրջապատված լինելու հանգամանքի հետ: Առաջին բաղադրիչը Siyāh «սև» գունանունն է, իսկ երկրորդ բաղադրիչը Kalak «ամրոց» նշանակությամբ ժամանակակից պարսկերենում գործածվում է kul/kol, իսկ փուշտուում՝ *kəlay* «գյուղ» ձևերով, իսկ բարբառային տարբերակները հանդիպում են կասպիական բարբառներում, մազանդարաներենում, քրդերենում, հմմտ.՝ մազանդարաներեն *kəla, kolə, qalə, kaləya* նշանակում է «գյուղ, բնակավայր, ամրոց»²քրդ. *kalə* «ամրոց»: Ըստ Հ.Վ. Բեյլիի՝ այս բառածը ծագել է հին իրան. *kat- / *čat- < հնդ. եվր. *kot- արմատից՝ «ծածկել» նշանակությամբ: Գիտնականն այդ ստուգաբանությունը հիմնավորում է միջին պրսկ. *kalāḱ* «ամրոց» բառի մեջ հին իրան. *-t > -l- հնչյունական զարգացմամբ: Բառերի այս խմբի ծագումը նա կապում է *kata- (ka-) «տուն» (ավ. kata «սենյակ, տուն», սողդ. *kt'k-/katē* «սենյակ», պահլավերեն *katak*, նպրսկ. *kade, kad*, փուշտու *kəlay* և այլն) ձևի հետ:

Հետևաբար, ենթադրում է *kalāḱ* –ի համար (համապատասխանաբար՝ *kalā*) –*āka* և *kalāt(ah)* –ի համար՝ –*āta*- վերջածանցները (հմմտ. *kavāta*)³: Այսպիսով, կարելի է ասել, որ *kalāt, kalāk* (համապատասխանաբար՝ բրբռ. *kalā* < *kalāḱ*) միևնույն ձևի ածանցավոր, իսկ ժամանակակից պարսկերենի *kul* բառույթը դրա պարզ տարբերակն է⁴: *Lāy-Siyāh*- դեհեստանի անունն է Իսֆահանի Նային շահրեստանի Կենտրոնական շրջանում: Այս տեղանունը ևս նշանակում է «սև ամրոց»: *Lāy*- ձևը Այլերսը նշում է «շերտ, նաև լեռների արանքում գտնվող վայր» նշանակությամբ < հին. իր. **dāta*-⁵

2. Sefid «սպիտակ» – ավ. *Spaēta*-, մ. պ. *spēt*, պրթև. *ispēd*, սողդ. *‘sp’yt’k* < **spaita*- Իրանի տեղանվանական համակարգի լայն գործածություն ունեցող հաջորդ գունանունն է: Տեղանուններում ունի սպիտակ-սև, համապատաս-

² De Morgan, J., (1899), *Études linguistiques: Dialectes kurdes, Langues et dialectes du nord de la Perse*, Imprimerie nationale, Paris, v. V, pp 222-223;

³ Bailey, H. W., (1959), *Ambages Indoiranicae, Instituto Universitario Orientale Annali Sezione Linguistica*, 1/2., Napoli, pp. 118-120.

⁴ Ասադուրյան Ա., (2008), –*kalāt, -kalāta/-kalāte* տոպոֆորմանտը ժամանակակից Իրանի տեղանվանական համակարգում, *Orientalia*, Երևան, ԻԻԿ, հ. VI, էջ 11-14:

⁵ Eilers, W., (1954), *Der Name Demawend, ARCHIV ORIENTALNI, XXII*, p. 350.

խանաբար՝ բարի- չար հակադրության նշանակությունը, ինչպես նաև բնակլիմայական պայմաններից ելնելով՝ սպիտակ քարեր, ավագ կամ սպիտակ հանքատեսակներ՝ պեռլիտ, կրաքար պարունակող վայրերը բնութագրելու համար: Սպիտակ գունանունը նաև գործածվում է գետանուններում, որը կապված է սպիտակ գույն հիշեցնող ջուր ունենալու կամ փրփրոտ լինելու հետ, երբ փրփուրների արդյունքում ջուրը սպիտակ է թվում: Գետանունից տեղանուն դառնալու շղթան տեղանվանագիտության մեջ արդեն հիմնավոր երևույթ է: Իսֆահանի տարածքում արձանագրվել են հետևյալ տեղանունները.

Sang-e Sefid - Խանսար շահրեստանի Չեշմեսար դեհեստանում: Տեղանունը նշանակում է «սպիտակ քար» և բաղկացած է sefid «սպիտակ» գունանունից և sang «քար» բառույթից: Կազմությունը իզաֆեթային կառույց է:

Češme-ye Sefid – տեղանունը գտնվում է Սամիրոմ շահրեստանի Հանա դեհեստանում: Բաղկացած է Češme «աղբյուր» և Sefid «սպիտակ» բառամիավորներից: Տեղանունը նշանակում է «սպիտակ աղբյուր» և շարահյուսորեն կապակցված են իզաֆետային կապով:

Āb-e Sefidāb – Քաշանի Քուիփայե դեհեստանում է գտնվում այս բնակավայրը: Տեղանունը նշանակում է «Սպիտակ ջուր»: Տեղանվան մեջ āb «ջուր» < *špa- միավորը կրկնակի է գործածվել, ինչից կարելի է ենթադրել, որ Sefidāb-ը առանձին գետանուն է կամ աղբյուրի անուն:

Asfidān – Նաթանզի Քարքաս դեհեստան այս բնակավայրը ածանցավոր ձև է և կազմված է -dān ինչ-որ բան ունեցող, պարունակող իմաստն արտահայտող վերջածանցով < *dā- «դնել, տեղավորել» արմատից, հմմտ.՝ սանսկրիտ dhāna- «աման»:

Čāh-e Sang-e Sefid – Բարխար օ Մեյմե շահրեստանի Բարխար-ե Մեյմե դեհեստանում գտնվող այս բնականունը նշանակում է «Սպիտակ քարի հոր»՝ Čāh «հոր» Sang «քար», Sefid «սպիտակ»:

Sahrāxāl-e Sefid - Բարխար օ Մեյմե շահրեստանի Մուրչեխոր դեհեստանում գտնվող այս տեղանունը բառացի բաղկացած է Sahrā- «դաշտ», -xāl «խալ» և Sefid «սպիտակ» բառամիավորներից, սակայն որպես տեղանուն դժվար մեկնաբանելի է:

Qal’e-ye Sefid – Մոբարաքե շահրեստանի Թալախունչե դեհեստանի այս գյուղանունը նշանակում է «սպիտակ ամրոց»: Գունանվան այս գործածությունը կապված է սպիտակ քարաշեն ամրոցի գոյության հետ այս բնակավայրում: Կազմված է Qal’e «ամրոց» և Sefid «սպիտակ» բառամիավորներից:

Sefid-Dašt – Արան օ Բիդգոլ շահրեստանի խոշոր դեհեստաններից մեկն է:

Նշանակում է «սպիտակ դաշտ»՝ Sefid- «սպիտակ» և -dašt «դաշտ», հմմտ. հլվ. Dašt «դաշտ» > hj. դաշտ:

Sefid-Šahr – Արան օ Բիդգոլ շահրեստանի դեհեստաններից է, և տեղանունը նշանակում է «սպիտակ քաղաք»: Այս տեղանվան մեջ Sefid գունանունը տեղանուն է կազմել Šahr «քաղաք» միավորի հետ, հմմտ.՝ հ. պրսկ. Xšaθra- «թագավորություն, իշխանություն», ավ. Xšaθra- «տերություն, իշխանություն», պիլվ. Xšatr «երկիր», պրսկ. Šahr⁶, քրդ. Šār «քաղաք» < հին իր. *xšāy- «իշխել», hj. աշխարհ < իր⁷.

Damāye-ye Sefid – Սամիրում-ե Սոֆլա շահրեստանի Համգին դեհեստանում է գտնվում այս բնականունը, որը նշանակում է «սպիտակ գագաթ», հմմտ.՝ արաբ. Damāye «գագաթ» և Sefid «սպիտակ»:

3. Sorx «կարմիր» - ավ. suxra-, մ. պ. suhr, պրթև. suxrag, այս գունանունով կազմված տեղանունները Իսֆահանի նահանգում հետևյալներն են:

Sorxī – տեղանունը գտնվում է Իսֆահան շահրեստանի Թուդաշաք դեհեստանում: Գյուղը 2009 թ. բնակեցված էր 30 ընտանիքով, որոնք խոսում էին տեղական բարբառով: Բնականունը նշանակում է «կարմրավոր», կազմված է *i* ածանցով < մ. իր.-/k, -k -ի անկմամբ:

Qal'e-ye Sorx – Իսֆահանում արձանագրված է երկու նույնանուն բնակավայր՝ Ֆարդունշահր շահրեստանի Աշայեր դեհեստանում և Ֆալավարջան շահրեստանի Գարքոն դեհեստանում: Տեղանունը նշանակում է «կարմիր ամրոց», հմմտ.՝ Qal'e «ամրոց» և Sorx «կարմիր»:

Ma'adan-e Tappe-ye Sorx – այս տեղանունը գտնվում է Ֆալավարջան շահրեստանի Աբրիշամ դեհեստանում և կազմված է Ma'adan արաբ. «հանք», Tappe «բլուր» և Sorx «կարմիր» միավորներից: Այս տեղանունը կապված է տարածքում կարմիր հանքաքարի գոյության հետ: Ըստ կազմության՝ տեղանունը եռարմատ բարդ կազմություն է, որն, ի դեպ, Իրանի տեղանվանական համակարգում տարածված նոր շրջանի տեղանուններից է:

⁶ Պարսկերենում Šahr ձևը չի համապատասխանում հարավարևմտյան բարբառների հնչյունական զարգացման օրենքներին, ըստ որի՝ այս բառը պետք է ունենար *šas ձևը, տե՛ս մանրամասն՝ Gershevich 1985: 194-225:

⁷ Աճառյան Հր., Հայերենի արմատական բառարան, հ. 1, Երևան, 1971, հ. 3, 1977:

Robāt-e Sorx-e O'lyā – այս բնականունը գտնվում է Գոլփայեզան շահրեստանի Քենար-Ռուդխանե դեհեստանում: Տեղանունն ունի «վերին կարմիր գյուղակ» նշանակությունը: Ավելի բառացի մեկնաբանության դեպքում պետք է նշենք, որ Robāt արաբերեն բառը «իջևանատուն, աղքատների կացարան» իմաստից բացի, «գյուղ, փոքր ավան» իմաստով կիրառվել է դեռևս Hodūd-ol-'ālam երկում (Dehxodā, համապատասխան բառահոդվածը): Իսկ կրկին արաբերեն O'lyā միավորը «վերին» նշանակությամբ Իրանի տեղանվանահամակարգում աշխարհագրական դիրքը բնորոշող հիմնական ձևույթներից է:

Deh-e Sorx «կարմիր գյուղ» տեղանունը գտնվում է Մոբարաքե շահրեստանի Նուրաբադ դեհեստանում: Այս տեղանունը կարելի է մեկնաբանել կարմիր հողեր ունեցող գյուղ նշանակությամբ:

Kabūtār-e Sorx – Իսֆահանի Չադեզան շահրեստանի Կենտրոնական շրջանի խոշոր դեհեստաններից է: Տեղանունը նշանակում է «կարմիր աղավնի»: Այս տեղանվան իմաստային դաշտը դիտարկելիս այն քննության է ենթակա նաև որպես կենդանիների անունով կազմված հատկանուն և պաշտամունքային լիցք կրող տեղանուն, քանզի նրա առաջացման հիմքում ընկած է իսլամական հատիսներում պահպանված այն պատմությունը, որ Մուհամմեդ մարգարեն իր տանը պահել է երկու կարմիր աղավնի, և իսլամական հավատալիքային համակարգում կարմիր աղավնին ձեռք է բերել պաշտամունքային նշանակություն⁸: Կարծում ենք՝ այս տեղանվան համար այս մեկնաբանությունը լիովին ընդունելի է, քանզի ժողովրդական հավատալիքներում աղավնի պահելը չունի այն դրական լիցքը, որը հիմք հանդիսանար՝ դեհեստանը անվանադրելու համար:

Bāy-e Sorx – տեղանունը գտնվում է Շահրեզա շահրեստանի Մանզարի յե դեհեստանում: Տեղանունը նշանակում է «կարմիր այգի», հմմտ.՝ Bāy-«այգի» և Sorx գունանունը:

4. Zard «դեղին» - ավ. zari, zāri-, zairita-, մ. պ. zart, սող. zyrtyh < *zaritaka-, այս գունանունն իրանական աշխարհընկալման մեջ նույնացվում է «արքայականության, իշխանության» հետ, ինչը ասոցացվում է նաև ոսկու և նրա գույնի հետ: Այս տեղանվանահիմքով կազմված տեղանունները Իսֆահանի նահանգում հետևյալն են.

⁸ Ըստ նույն հատիսների՝ շիական 6-րդ իմամ Զաֆար Սադեդը իր տանը պահել է երեք կանաչ աղավնի, և կանաչ աղավնին էլ խորհրդանշում է այս իմամին:

Zarde – բնակավայրը գտնվում է Նային շահրեստանի Քուհեստան դեհեստանում:

Կազմված է -e ածանցով և նշանակում է «դեղնավուն, դեղին բնակավայր»:

Zard-Xašūye – այս տեղանունը գտնվում է Իսֆահանի Լանջան շահրեստանի Չամհուդ դեհեստանում և, ըստ ամենայնի, կազմված է Xašūye անձնանունից: Տեղանվան այլ մեկնաբանություն առաջարկել չենք կարող:

Zard Fahre– տեղանունը, որը գտնվում է Ֆարդունշահր շահրեստանի Կենտրոնական շրջանում, ունի «դեղին սալաքար» նշանակությունը: Կազմված է Zard «դեղին», Fahr արաբ. «ջրաղացի ներքևի սալաքար» բառայիններից և -e ածանցից:

Նման տեղանվան ընտրությունը կապված է գյուղի ջրաղացի նշանավոր, խոշոր սալաքարի հետ:

Zard Nojān – այս բնականունը գտնվում է Իսֆահանի Ջեյ դեհեստանում:

Տեղանունը նշանակում է «դեղին երախներ», կազմված է Zard «դեղին», Noj- «ըմպան, երախ» և -ān հոգնակիակերտ ձևույթից: Հետաքրքիր է, որ Գուլփայեգան շահրեստանի Նեյվան դեհեստանում է գտնվում Zar Nojān տեղանունը, որը նույնական է քննարկվող տեղանվան հետ, և այստեղ նկատելի է արդեն նշված Zard «դեղին» և Zar «ոսկի» գունանվանական գործածությունը:

Zarīn Šahr – Լենջան շահրեստանի Կենտրոնական շրջանի քաղաքներից է, որը նշանակում է «ոսկե քաղաք», ինչը կրկին դեղին գունանվան գործածություն է: Իսկ Բարխար օ Մեյմե շահրեստանի Zarekān տեղանունը՝ դեհեստան, չեմ կարծում՝ կապված է գունանվան հետ: Այս տեղանունը նշանակում է «ոսկու հանք», կազմված է Zar «ոսկի» և -kān «հանք» < *kan- «փորել» արմատից:

5. sabz «կանաչ» - մ. պ. saβz, այս գունանվան գործածությունը հիմնականում կապվում է բնության, փարթամ բուսականությունը նկարագրելու հետ: Իսֆահանում արձանագրվել են հետևյալ տեղանունները.

Sabzābād – տեղանունը գտնվում է Սամիրում շահրեստանի Վարդաշտ դեհեստանում: Ածանցավոր կազմություն է -ābād տեղանվանակերտ ձևույթով և նշանակում է «կանաչառատ, այսինքն՝ փարթամ բնություն ունեցող»:

Čāh-e Sabzevārī – այս տեղանունը գտնվում է Շահոեզա շահրեստանի Մանգարիե դեհեստանում և տեղանունից կազմված տեղանուն է: Նման մեկնաբանությունը թույլատրելի է երկու առումով. նախ՝ Իրանի տեղանվանական համակարգում Sabzevār-ը տարածված տեղանուն է, հմմտ.՝

Խորասան, Թեհրան նահանգներում և Երկրորդ՝ -ի ածանցը այստեղ ցույց է տալիս պատկանելություն, այսինքն՝ «Սաբզեվարիի հոր»։ Ինչ վերաբերում է հենց Sabzevār ձևին, ապա այն կրկին ածանցավոր կազմություն է և կազմված է -vār տեղանվանակերտ ձևույթով, որն արտահայտում է «ինչ-որ բանով առատ լինելու» նշանակությունը < *baraka- և տեղանունը նշանակում է «կանաչառատ, բուսականությամբ առատ»։

6. Golgūn «վարդագույն» - այս գունանունը մեծ տարածում չունի քննարկվող տարածքի տեղանուններում, սակայն Իրանի տեղանվանահամակարգում հաճախ հանդիպող անուններից է։ Այս գունանունն ունի նաև սիմվոլիկ նշանակություն, ինչն արտացոլված է հատկապես պարսից գրականության մեջ։ Այն գործածվում է «արեգակ» և նաև «գինի» իմաստով։ Իսֆահանում արձանագրվել է միայն մեկ դեպքում. Ֆալավարջան դեհեստանի Սարոֆիրուզան դեհեստանի Golgūn բնակավայրն է։

ТОПОНИМЫ, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ НАЗВАНИЙ ЦВЕТА В ПРОВИНЦИИ ИСФАХАН

ЭЛАХЕ ТАХВАЕИ

Наименования цветов составляют отдельное семантическое поле среди топонимических основ. Обычно наименования цветов становятся топонимами опосредованно, т.е. данная территория, гора или река ассоциируется с каким-то предметом, который в свою очередь ассоциируется с цветом.

В топонимической системе провинции Исфahan основную роль играют следующие наименования цветов: siyāh “черный”, sefid “белый”, sorx “красный”, zard “желтый”, xākestārī “серый”, sabz “зеленый”, golgūn “розовый” и ātešīn “алый”, например: Siyāh-Kalak, Sang-e Sefid, Sorxī, Bāy-Sorx, Zarīn Šahr, Sabzābād и т.д. Среди этих наименований наибольшее распространение имеет наименование белого цвета, которое символизирует чистоту.

Ключевые слова – Иран, Исфahan, топонимы, атонический, семантика.

THE TOPONYMS FORMED FROM COLOR NAMES IN THE PROVINCE OF ISFAHAN

ELAHE TAGHVAEI

Color toponyms form a separate semantic field among the names of topographical areas. The naming of an area by a color is usually intermediated: that is a certain area, mountain or river is likened to an object, which is in its turn associated with a color and getting that name..

In the toponymic system of Isfahan state the following color names are frequent: black (siyāh), white (sefid), red (sorx), yellow (zard), grey (xākestāri), green (sabz), pink (golgun), scarlet (ātešln) ect. The most common among these is the white color, Which symbolizes purity.

Key words – Iran, Isfahan, toponymy, toponymic base, sense.